

ТЕХНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ОЦІНЮВАННЯ ЯКОСТІ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ В ГАЛУЗІ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК

Петро Лузан,

доктор педагогічних наук, професор, головний
науковий співробітник лабораторії електронних
навчальних ресурсів Інституту професійної
освіти НАПН України,
<https://orcid.org/0000-0002-8853-9275>

Анотація. Висвітлюються основні підходи до оцінювання якості дисертаційного дослідження. На основі узагальнення позицій учених щодо оцінювання теоретичної і методологічної значущості дисертації запропоновано технологію оперативного аналізу якості науково-педагогічного досліджень як семиетапний діагностичний алгоритм. Наведено технологію оперативного аналізу, за якою рецензент дисертації (чи, власне, її автор), аналізуючи логічні зв'язки «тема дослідження – мета», «мета дослідження – завдання», «завдання дослідження – підрозділи дисертації», «підрозділи – наукові результати», «наукові результати – опубліковані праці», «наукові результати – новизна», «завдання дослідження – висновки» може за наведеними індикаторами скласти уявлення про методологічну цілісність дисертаційної роботи, оперативно оцінити її якість та прийняти науково виважене і відповідальне рішення щодо перспектив її захисту.

Ключові слова: дисертація, методологічна цінність, якість, критерій, індикатор, технологія.

TECHNOLOGICAL ASPECTS OF QUALITY ASSESSMENT FOR DISSERTATION RESEARCH IN THE FIELD OF PEDAGOGICAL SCIENCES

Petro Luzan,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Chief Scientific Officer of the Laboratory of
Electronic Educational Resources,
Institute of Vocational Education of the NAES of
Ukraine

Abstract. The main approaches to quality assessment of dissertation research are highlighted. Based on the generalization of the positions of scientists regarding the evaluation of the theoretical and methodological significance of the dissertation, the technology of operational analysis of the quality of scientific and pedagogical research is proposed as a seven-stage diagnostic algorithm. The technology of operational analysis is presented, according to which the reviewer of the dissertation (or, in fact, its author), analyzing the logical connections "research topic – goal", "research goal – task", "research task – subdivisions of the dissertation", "subdivisions – scientific results", "scientific results – published works", "scientific results – novelty", "research task – conclusions" can form an idea about the methodological integrity of the dissertation work based on the indicated indicators, quickly assess its quality and make a scientifically balanced and responsible decision regarding the prospects of its defense.

Keywords: dissertation, methodological value, quality, criterion, indicator, technology.

Проблема якості наукових досліджень, зокрема науково-педагогічних, нині є вкрай гострою. Про її гостроту справедливо і слушно говорить відомий український методолог педагогічної науки С. Гончаренко (2010, с. 18): «Найбільш загальні недоліки щодо виконання науково-педагогічних досліджень: 1) вузький науковий кругозір і наївний емпіризм багатьох пошукувачів; 2) нездатність окремих дисертантів послідовно і системно розгорнути тему дослідження; 3) засилля безпредметного теоретизування; 4) низький рівень ідентифікації виконуваної роботи з існуючими в педагогічній науці підходами, традиціями (що веде до «хуторянщини» і «клановості» самосвідомості автора); 5) підміна понять, відірваність дослідження і від педагогічної теорії, і від педагогічної практики, що породжує відхід від реальної педагогічної науки в сфері маніпуляцій з мовою (придумування сумнівної термінології, яка не відповідає смислу наукового пошуку); 6) експериментальна сліпота, яка полягає в слабкій прогнозованості результатів дослідних розробок, їх доречності, обґрунтованості, глибині і ефективності впливу; 7) недостатня коректність застосованих методів і методик; 8) елементарна безграмотність як в науковій, так і в українській мові».

Натомість варто сказати і про якість експертизи дисертаційних робіт. Часто замість серйозного науково-теоретичного аналізу роботи рецензенти формально підходять до оцінювання якості дослідження, демонструючи власну низьку методологічну культуру. Як наслідок, здобувач отримує неконкретні, інколи зрозумілі лише самому рецензенту «зауваження» на зразок: «*Варто підсилити актуальність теми...*»; «*Бажано осучаснити матеріал підрозділу...*»; «*Матеріал розділу переобтяжений другорядними фактами...*» тощо.

Такий стан справ потребує серйозних підходів до оволодіння аспірантами, докторантами, науковими керівниками сучасною методологією виконання досліджень, знаннями теорії, технології наукового пошуку. Водночас вкрай актуально, важливо виробити правильні, чіткі і конкретні критерії та показники якості виконаних досліджень. Таким чином, наявною і вкрай актуальною є проблема методології і методики оцінювання якості дисертаційного дослідження в галузі педагогічних наук, що має розглядатися і як засіб розвитку педагогічної науки, і як мірило кваліфікації його автора.

В умовах сучасних викликів, спричинених війною, актуалізується завдання взаємної відповідальності за якість дисертацій як здобувачів наукових ступенів, так і експертів, опонентів, наукових керівників чи консультантів. Мова, зокрема, про підвищення методологічного рівня робіт через поліпшення їхньої експертизи. І тут маємо говорити про «критерії науковості дисертаційної роботи» (Гончаренко, 2010, с. 11).

Методологічні засади наукової творчості, методика написання та правила оформлення дисертаційних робіт стали предметом вивчення таких учених, як С. Артюх, А. Ашерів, І. Волощук, С. Гончаренко, М. Євтух, Н. Кушнарєнко, Е. Лузік, Л. Пономарєнко, В. Сидорєнко, С. Сисоєва, Фіцула, Ю. Сурмін, Є. Хриков, В. Шейко та ін.

За безумовної важливості наявних теоретико-методологічних праць, все ж варто відмітити, що означена проблема є недостатньо вивченою і потребує використання нових, сучасних підходів до її розв'язання, систематизації та теоретичного узагальнення критеріїв оцінювання теоретичної, методологічної, практичної значущості науково-педагогічного дослідження.

Мета статті – на основі узагальнення наявних наукових підходів щодо визначення теоретичної і методологічної значущості науково-педагогічного дослідження обґрунтувати комплекс логічно впорядкованих технологічних етапів оцінювання його якості за визначеними індикаторами.

Якість дисертаційного дослідження – це його інтегральна характеристика, що відображає конвенціональний і багатоаспектний характер дослідження і яка виражається:

а) в категоріях критеріальних характеристик наукової раціональності – правилах оцінювання продуктів пізнання на їх відповідність стандартам науки в інформаційному суспільстві – істинність, значимість, фальсифікованість, ефективність в розв'язуванні проблем, креативність;

б) в категоріях критеріальних характеристик наукового дослідження – внутрішня погодженість, обов'язковість розв'язання поставленої проблеми, отримання значущого результату, обґрунтованість отриманої наукової інформації.

На думку Ю. Сурміна (2006), для якісної дисертації характерні методологічна, науково-теоретична, практична та текстуальна цінності. Методологічну цінність дисертації складає: ступінь новизни понять, методів, прийомів, методик; складність та комплексність методів; їх актуальність і різноманітність. Науково-теоретична цінність об'єднує такі індикатори: ступінь новизни отриманого наукового результату; реалізацію основних функцій науки: опис, пояснення, передбачення; ступінь обґрунтованості наукових положень і висновків; достовірність отриманого наукового знання. Практичну цінність дисертації визначають: ступінь новизни й ефективності рекомендацій; рекомендації для подальших наукових досліджень; рекомендації для розвитку суспільства, народного господарства, управління, культури тощо; рівень технологічності рекомендацій. Текстуальна цінність дисертаційної роботи характеризується рівнем інформативності, оригінальністю викладу, відповідністю нормам і вимогам до тексту, а також якістю оформлення роботи.

Аналіз публікацій з проблем підготовки та оформлення дисертаційних робіт свідчить про наявність двох полюсів думок авторів щодо суті якості дисертацій, зокрема:

– співвідношення якості дисертації з якістю дослідження – обґрунтуванням актуальності, темою, проблемою, об'єктом, предметом, метою, гіпотезою дослідження, положеннями, що виносяться на захист, новизною, значенням для науки і практики;

– співвідношення якості дисертації з основними кваліфікаційними вимогами до здобувача – сукупність умінь підбирати джерела і оформляти

бібліографію, володіти методами дослідницької роботи, обробляти, інтерпретувати наукові результати, відображати результати в публікаціях, обґрунтовувати результати у тексті дисертації.

Виключенням, на нашу думку, є чітке визначення якості дисертації С. Гончаренка (2010), що поєднує вказані підходи до суті досліджуваного поняття: якість педагогічних досліджень детермінується новизною, актуальністю, теоретичною і практичною значущістю наведених в ній інформації для усіх зацікавлених осіб з урахуванням їх кваліфікації і умов роботи.

Не дивлячись на неповторну специфіку дисертаційного дослідження, для об'єктивного оцінювання його якості важливо враховувати послідовні етапи його виконання, зокрема:

- вибір теми, обґрунтування її актуальності та визначення рівня розробленості, вибір об'єкта, предмета, визначення мети і завдань дослідження;

- накопичення необхідної наукової інформації, пошук, вивчення й аналіз літературних та інших джерел, вибір напрямів дослідження з огляду на його мету;

- формулювання гіпотези, визначення наукового завдання, обґрунтування теоретичних передумов дослідження;

- вибір методів експериментального дослідження, проведення педагогічного експерименту;

- обробка та аналіз результатів експериментального дослідження;

- написання тексту дисертації, оформлення вступу та формулювання висновків, бібліографічний опис джерел, створення додатків, автореферату;

- підготовка до захисту і захист наукового дослідження.

Дуже часто в науковому житті виникають ситуації, коли вченому необхідно за короткі терміни часу оцінити якість дисертаційного дослідження, прийняти відповідальне рішення. Наприклад: напередодні попереднього захисту дисертації на міжкафедральному семінарі вчений, «гортаючи» сторінки роботи, за 10-15 хвилин має скласти для себе уявлення про дисертацію; член спеціалізованої вченої ради повинен дати (чи не дати) згоду на опонування, проглянувши дисертацію в перебігу засідання; голова спеціалізованої вченої ради чи його заступник має прийняти рішення щодо можливості захисту роботи в раді на етапі подання документів здобувачем. Виникають справедливі запитання: за якими конкретними показниками має визначатися якість дисертаційної роботи? Як, на основі яких параметрів визначити методологічний рівень дослідження, його наукову новизну, практичну значущість, пересвідчитися у тому, що наукові результати достовірні?

На основі узагальнення підходів учених, (Ашеро́в, 2008; Гончаренко, 2010; Сурмін, 2006; Хриков, 2017; Шейко & Кушнарєнко, 2006) щодо оцінювання методологічного рівня наукової роботи пропонується технологія оперативного аналізу дисертації. Логічна схема вказаної технології

(«оперативного аналізу»), що подана на рис. 1, виконана для дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 015 – «Професійна освіта (за спеціалізаціями)». Структурно робота складається з трьох розділів, а послідовність виконання 5 завдань дослідження дозволяє отримати чотири наукових результати.

Етап 1. Аналіз зв'язку «тема дослідження – мета». У темі дисертації має відобразитися проблема дослідження. Мета має узгоджуватися з назвою дисертації і вказувати, на чому вона базується та чим і як досягається. Мова про те, що в меті, яка формулюється з врахуванням визначених суперечностей, проблеми, об'єкта і предмета дослідження, має бути відображений його кінцевий, основний результат. У меті формулюється загальний задум дослідження, ті результати, яких планується досягти.

Етап 2. Аналіз зв'язку «мета дослідження – завдання». Мета дослідження конкретизується у низці його завдань. Кожне завдання має логічно впливати з попереднього: відсутність хоча б одного унеможливило виконання дослідження. Ланцюжок правильно поставлених завдань («дерево цілей») визначає маршрут наукового пошуку, його логічну структуру. Крім того, завдання мають бути орієнтовані виключно на результат, на досягнення мети.

Етап 3. Аналіз зв'язку «завдання дослідження – підрозділи дисертації». Кожне завдання дослідження має бути сформульовано і розв'язано у певному підрозділі чи підрозділах. Структурна побудова дисертації має бути такою, щоб послідовність завдань відповідала певній послідовності підрозділів, у яких вони розв'язувалися: нелогічно, наприклад, третє завдання розв'язувати у п. 2.3, а друге – у п. 2.2.

Етап 4. Аналіз зв'язку «підрозділи – наукові результати». Задекларовані автором наукові результати мають бути перераховані на схемі та зіставлені з підрозділами, у яких вони здобуваються. Правильно побудований перший розділ не повинен містити наукових результатів, що виносяться на захист (Ашеров, 2008). Експериментальний (третій) розділ також лише підтверджує достовірність наукових результатів, що виносяться на захист: тому на схемі зв'язок між підрозділами першого та третього розділів та науковими результатами не показано.

Етап 5. Аналіз зв'язку «наукові результати – опубліковані праці». Усі наукові результати, що виносяться на захист, мають бути опубліковані (насамперед, наукові статті у фахових виданнях, зарубіжних виданнях, зокрема включених до науково-метричних баз Scopus і Web of Science). У тексті роботи мають бути посилання автора на свої праці. У назвах монографій, посібників, наукових статей має певним чином проглядатися зміст наукових результатів, що виносяться на захист. В одному випуску (номері) друкованого видання не повинно бути більше однієї статті здобувача.

Етап 6. Аналіз зв'язку «наукові результати – новизна». Усі наукові результати мають ввійти певними пунктами до наукової новизни. Результати повинні бути виписані за рівнем новизни (вперше одержано, удосконалено,

дістало подальший розвиток). Пунктів наукової новизни може бути більше, чим заявлених наукових результатів. На схемі цей факт відзначено положенням «узагальнений науковий результат». Наприклад: «*дістали подальшого розвитку теоретичні засади особистісно орієнтованого виховання у контексті формування ціннісного ставлення до здоров'я; методи, форми і засоби процесу формування ціннісного ставлення до здоров'я у системі професійної освіти*».

Етап 7. Аналіз зв'язку «завдання дослідження – висновки». У висновках бажано виписати стільки пунктів, скільки було поставлено завдань дослідження. Як це показано на рис. 1, описується розв'язання кожного завдання, суть кожного наукового результату, що виноситься на захист. У тому числі, узагальнені наукові результати, що ґрунтуються на сукупності конкретних отриманих наукових результатів дослідження і складають, наприклад, основу теорії, методики, технології тощо.

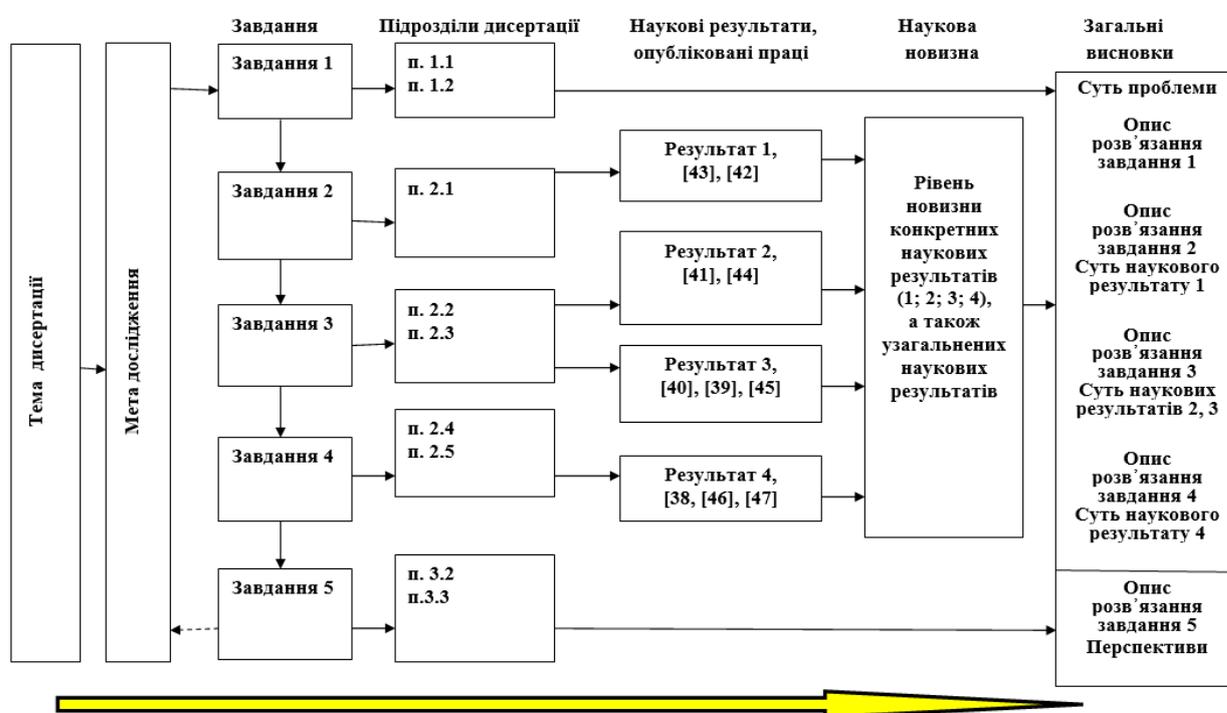

Рис.1. Логічна схема технології оперативного аналізу дисертаційної роботи

За результатами поетапного аналізу дисертаційної роботи рецензенту, члену спеціалізованої вченої ради чи, власне, здобувачеві варто скласти логічну схему на зразок представленої на рис. 1. Така схема унаочнює методологічні позиції дослідження та дозволяє вченому оперативно оцінити якість дисертації. У свою чергу, такий аналіз покаже і здобувачеві, що ще вимагає доопрацювання, що треба переписати, де чіткіше сформулювати наукове положення тощо.

Висновок. Перевірений практикою короткотерміновий поетапний аналіз дисертаційної роботи від її теми до загальних висновків дозволяє експерту (чи його автору) за 15-20 хвилин скласти уявлення про методологічний рівень дослідження, прийняти відповідальне рішення щодо

перспектив захисту тощо. Перспективи подальшого наукового пошуку пов'язуємо з обґрунтуванням технологій більш поглибленого оцінювання якості дисертаційних досліджень.

Список посилань

Ашеро́в, А. Т. (2008). *Дисертації: експресс-анализ качества. Руководство для экспертов, оппонентов и научных руководителей*. Харьков: Издательство УИПА.

Гончаренко, С. У. (2010). *Педагогічні дослідження. Методологічні поради молодим науковцям*. Київ-Вінниця: Планер.

Лузан, П. Г., Сопівник, І. В., & Виговська, С. В. (2016). *Методологія та організація науково-педагогічних досліджень: підручник*. Київ: Комприн.

Сурмін, Ю. П. (2006). *Майстерня вченого: підручник*. Київ: Навч.-метод. центр «Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні».

Хриков, Є. М. (2017). *Методологія педагогічного дослідження: монографія*. Харків: Панов А. М.

Чернілевський, Д. В. (2008). *Педагогіка вищої школи: підручник*. Вінниця: Вид-во університету «Україна».

Шейко, В. М. & Кушнарєнко, Н. М. (2006). *Організація та методика науково-дослідницької діяльності: підручник*. 5-те вид. Київ: Знання.